

OD GLAMOČA DO PRENJA*

17. II 1943. Cio dan smo u selu Dubravama, na Glamočkom polju. Na sastanak štaba bataljona došao je zamjenik komesara brigade.¹ Krenućemo na dalek put, ali verziju o putu u Srbiju treba suzbiti. Treba biti na oprezu od četnika, munjevito prolaziti kraj seoskih kuća i formirati patrole zaštitnice zbog onih koji zaostaju. Svaki bataljon treba da ima svoju komoru sa sobom.

U Glamoču se skupljaju banijske izbjeglice i spremaju za povratak na Baniju. Čujem da će se otac i Branko vraćati. Poslao sam im pozdrav, a ja ću prema Srbiji.

18. II — Oko četiri sata po ponoći digao se bataljon, digla se čitava brigada. Krećemo iz Dubrava. Teško je izići iz kuće, mrzne se nos. Tek što smo izašli iz sela počelo je penjanje uz Babić-brdo.

Prestao je svaki razgovor, ljudi su natukli kape na uši i gledaju samo jedan drugom u pete. Mećava odnosi, zatrpava, fijuče kao tane i neprekidno tuče u lice, u čitavu desnu stranu. Brigada nam nije mogla utabati prtinu. Užasno hladno, kaputi i šinjeli potpuno smrzli, oblijepljeni snijegom, ne možeš držati ruke u džepu, jer se gubi ravnoteža i mećava obara.

Naši ljudi još od četrdeset prve nisu odlazili u gradove, nisu ništa kupovali, naše obučarske radionice nisu se još tako razvile da bi mogle podmiriti svu našu vojsku i evo sada ima boraca gotovo samo u čarapama. Ti polubosi drugovi idu kroz ovaj užas, ali ne čute, oni cvile od teške studeni. Stanu jedan korak ustranu, sačekaju mene i traže da ih pustim, jer vele —

* Izvadak iz neobjavljenog ratnog dnevnika tadanjeg komesara 2. bataljona 7. banijske brigade.

¹ Miloš Žica, poginuo 9. marta na Prenju.

ovo nikada neće prestati. Sta da radim, kuda da ih pustim, pitam ih, a ni oni sami ne znaju. »Još malo, drugovi, skoro ćemo prevagnuti preko brda«, tješim ih, a ni sam ne znam kad ćemo se izbaviti iz te strahote.

Borba sa kočičevskom mečavom trajala je tri i po sata. Koliko kilometara smo prevalili, ne znam. Sigurno ne mnogo. Sjetio sam se očevih priča sa puta preko Albanije u prvom svjetskom ratu. Ovo mi je izgledalo kao tri Albanije.

Prelazimo preko brda. Jelik, više ne duva. Da li ima veće sreće? Iz zamrznutih grla zaori se »oj djevojko«, kao znak da smo još živi.

Put se odmah nastavlja stranama planine Hrbaljine. Prolazimo kraj seoskih košara, oko kojih se vide krda ovaca. Naši intendanti od svakog ponešto rekviriraju, jer će sljedovanje koje smo ponijeli trajati samo jedan dan. Ljudi se ne bune, daju, jer, izgleda, misle da imamo pravo sve im oduzeti.

U sumrak stižemo u košare pred Malovanom. Narod je siromašan, ali vrlo susretljiv. U kući gdje smo se smjestili vlada tifus, a starica ima nešto kao rak na nosu. Premda je s nama doktor Brodarac, nijesmo mogli birati, jer u zaseoku ima svega devet koliba, a mora se smjestiti čitav bataljon.

Raspitujemo se o životu ovih ljudi, pitamo da li je neprijatelj bio skoro. Kažu da je ovdje bio samo jednom, još četrdeset prve. Vitorog i Cincar čuvaju slobodu na svojim vrletima i u svojim klancima.

19. II — Osvanulo lijepo dinarsko jutro. Kroz guste grane cincarskih omorika prodiru umiljati sunčevi zraci.

Izbijamo u Kupreško polje. Kupres se vidi u daljini. Jednim malim prijevojem prelazimo u Bukovsko polje. Ide kolona uskom sniježnom stazom, čuti i odmiče. »Oslobođen Harkov« — prenese se vezom od štaba brigade. Živjela naša braća Sovjeti. Tuku oni još kako. Ova vijest djeluje kao lijek, svi su postali veseliji, svi nešto žamore i komentiraju. Ostatak puta je savladan mnogo lakše.

Prošle godine je ovuda ustaški krvnik Francetić palio i ubijao. Gornji i Donji Malovan su potpuno spepeljeni. Koliko uništenih života, nesrećenih porodica. Zvijeri.

Prolazimo kroz selo Ravno, ali se ne zaustavljamo jer nas u Zvirnjači, kažu, čeka večera. Kako se to ugodno dojmilo — čeka nas večera. Istina, dobili smo vareni kukuruz, što nas je prilično razočaralo, ali ipak — večera je.

Ova sela nemaju osnovne škole i nikad je nisu ni imala. Vodu piju iz jaruga. Kako vlast stare Jugoslavije nije vodila računa o narodu! Čeka nas puno posla.

20. II — Brigada nastavlja marš cestom prema Prozoru. Osmu brigadu naše divizije prošla je ovuda juče. Prolazimo kroz selo Jakličće gdje su već smještene naše bolnice. Nema zaustavljanja nego naprijed uz planinu Radušu. Gore je prostrano, visoravan, ali je snijeg velik, dok je u Jakličćima već potpuno okopnjelo.

Nakon dugog puta i kotrljanja nizbrdicama, stižemo u Pidriš; pala je već duboka noć. Hrvatsko selo, ljudi nema kod kuće, samo žene i djeca. Tražimo jesti, ali nam ništa ne daju. Partizani, gladni, otvaraju magaze i trapove da bi našli bar koji krompir.

21. II — Ostajemo cio dan u Mačkovcu, zaselku Pidriša, između Prozora i Gornjeg Vakufa. Ljudi iz ovih sela su ili u ustašama ili u italijanskoj miliciji. Vrag zna gdje su sada, jer su naše proleterске jedinice pred kratko vrijeme ovdje bile, uništile italijansku diviziju »Murđe«, zaplijenile ogroman ratni materijal i zarobile oko 1.000 Italijana u samom Prozoru. Sada ih gone dolinom Neretve.

O drugim krajevima ništa ne čujemo. Svu pažnju smo koncentrisali na naše unutrašnje stvari. Održavamo sastanke s komandnim kadrom, časove po četama, čisti se oružje i brine o hrani. Seljaci ne daju hrane te moramo rekvirirati krumpir i brašno. Ali to još nije dosta i pojedini borci samovoljno uzimaju. To izaziva stalna saslušavanja i rasprave.

22. do 28. II — Već sedam dana nijesam uspio ništa zapisati; to mi se gotovo uvijek desi kad nastupe velike borbe.

Kasno u noć banu u štab našeg bataljona komandant divizije Pavle Jakšić. »Slabo se osiguravate! Pa neprijatelj je u Gornjem Vakufu« — kaže nam i izdaje zadatak. Riječi uvijek oštrog i tačnog komandanta ošinule su nas kao bič. Čete su brzo bile na položajima iznad Mačkovca i Mrčaja.

Dvadeset treći bataljon je dobio zadatak da napadne selo Paloč. Krećemo, noć, ne poznajemo teren, čete se jedva miču. Prva je ušla u Paloč, ali neprijatelja tamo nije bilo. Druga i 3. su otišle suviše desno, sastale s 3. bataljonom i skupa napale

Prateći bataljon 2. proleterske divizije na odmoru u toku marša ka Foči

Mračaj. Juriš je dobro izvršen i neprijatelj je protjeran na greben prema Vakufu. Naše čete su zaplijenile jedan teški mitraljez i nekoliko pušaka.

Pošto se pribrao, neprijatelj je osuo jaku bacačku vatru na Mračaj gdje su se naše čete poslije uspjeha muvale i zgomilale. To nevojničko držanje koštalo nas je žrtava. U jurišu i od bacačke vatre imali smo 6 mrtvih i 20 ranjenih.

I sutradan smo bili na položaju iznad sela. Banda je opet ušla u Mračaj i pošla prema nama. Prva četa je sa svoga položaja izvršila juriš i protjerala ih. Pet neprijateljskih vojnika je poginulo, a sigurno mnogo više je ranjeno. Zaplijenili smo 5 pušaka i drugu sitnu oruđu.

Ostalih dana zauzimamo razne položaje — kod kruške, desno od kruške, desno od Male kobile. Neprijatelj nas napada, ali ne tako uporno kao na Veliku kobilu, na naše lijevo krilo, gdje se nalazi 8. brigada. Zeli se dočepati najvećeg vijenca Raduše. Preko Vrbasa proleterci vode borbu. Tuče artiljerija, kruže

avioni i bombarduju, ali nas priroda mnogo štiti. I naši topovi i bacači tuku prema Vakufu. Alaj se veselimo kad preko nas zuji k njima. Razvio se pravi front. Drug Tito je rekao da se neprijatelj ne smije probiti.

Po cijeli dan provesti na položaju, u napetosti, borbi i hladnoći nije lako. Ovih dana naš bataljon je najistureniji, te nas je štab brigade odredio dva dana u rezervu. Nije to značilo biti pod krovom, nego opet pod vedrim nebom, ali ipak je odmor, jer se čovjek može micati i spavati. Na kilometar od položaja, nalazi se vijenac — kamenjar visok 3 do 5 metara i tu provodimo odmor.

Snijega još ponešto ima, ali su dani već lijepi. Dopremili smo obučare i krojače da rade, jer se mnogo opreme poderalo i iskidalo na položaju. Održavamo sastanke štaba bataljona, bataljonskog biroa, četa i ćelija, govorimo o političkoj situaciji i iskustvima iz borbe. Dolaze nam drugovi iz Politodjela divizije te smo za komandni kadar proradili razvitak radničkog pokreta. Inače, ostane dosta vremena i da se sunča, tucaju vaške i spava.

Hrana je još uvijek slaba. Mnogi drugovi su izdržljivi i duraju, a neki kažu »da mi se samo jedanput najesti, pa da odmah umrem«. Stiglo je sljedovanje iz Prozora — dvopek i konzerve. Kad smo se najeli, pitamo da li tko želi umrijeti — nitko se ne javi. Smijeh. S kuharima smo sada dobri, inače ih uvijek kritikujemo. Jednom ne donesu hranu zbog borbe, drugi put ne mogu od aviona, treći put nemaju šta skuhati.

Iz brigade kurir donosi vijesti. Radujemo se uspjehu naših drugova u Bosni i Hrvatskoj. Kraj kud smo prolazili opet je slobodan.

Sastali smo se s Dalmatincima koji desno od nas drže položaj. Sve Hrvati, mladi i kršni momci. Pričamo o razvoju naših jedinica, o narodu Dalmacije i Banije. Zadovoljni smo što se zajednički borimo.

Dok smo se mi odmarali 3. bataljon je vodio borbu kod Mračaja. Imao je dosta žrtava. Poginula su i dva hrabra borca, omladinca, dva mlada politkomesara — Boško Babić i Boško Pojić. Cijelu brigadu je potresla ta vijest. Drugovi dragi, ne mogu shvatiti da vas nikada više vidjeti neću! Bio sam s njima u istoj četi, u istom vodu. Nestaju divni drugovi — jedan po jedan. Sloboda je zaista skupa.

I. III — Opet smo na položaju. Na cijelom frontu borba je poprimila žestok karakter. Švabe, legionari, ustaše uporno

nadiru prema Dalmatincima i našoj brigadi, a prema 8. i proleterima borba je još žilavija.

Prva četa je bila u šumici ispred kamenjara. Neprijatelj se privukao, jurnuo i otjerao je sa položaja. Naši su se pribrali, izvršili kontranapad i protjerali ih. Banda je ponovo napadala ali više nije imala uspjeha. Junački su se držali naši drugovi. Naš mirni Bogdan, zamjenik komandira, ostavi svoju mladost na padinama sniježne Raduše.

Tuku nas s boka. Ranjeno je nekoliko drugova, a delegat Prišlin je poginuo. Sa čela dolazi užasna bacačka i topovska vatra. Kamenjar štiti, ali plotunska paljba precizno pogađa. Našeg dobrog mitraljesca Simića raznosi sa kamenjara granata u paramparčad. Jeziva slika: trup pada na jednu, a noge lete po zraku i padaju na drugu stranu. Mnogo ih je poginulo i ranjeno. Zapomaganje prolama nebo.

Treću četvu smo poslali na položaj iza kamenjara da ne trpi toliku vatru. Ali i tamo tuku. Vodnik Šukunda umire, a još trojica su ranjena. Povlačimo 2. četvu blizu treće, a 1. dolazi na mjesto Druge. Opet granate i nekoliko ranjenih. Kad je prestalo, brzo se vratismo na prvobitne položaje. Napada neprijateljska pješadija, ali je odbijamo.

Cio dan se vodi ljuta borba na čitavom frontu.

Spušta se noć. Iza nas svaki čas poleti raketa u nebo. Još od popodneva nemamo telefonske ni kurirske veze sa štabom brigade, te nas čudi tko to baca rakete s mjesta gdje su bile naše komore. Svuda tišina, samo rakete šaraju nebo. To su neprijateljske jer mi nikada nijesmo bacali toliko raketa. Postoji još samo jedan prolaz, ali ostaćemo na svom mjestu do naređenja. U toku razgovora o tome stiže kurir iz štaba brigade s naređenjem da se povučemo.

Večerali smo na cesti koja vodi za Prozor. Razgovara se o protekloj borbi. Zao nam je palih drugova, ali smo zadovoljni svojim držanjem, naročito 1. četom.

2. do 4. III — Nalazimo se u šumi. Dolaze proleTERSKE brigade. Treba odbaciti neprijatelja, jer se u kotlini Prozora nalazi 4.000 naših ranjenika i bolesnika, a banda je već prodrla na dva kilometra iznad sela Jaklića.

Treći bataljon naše brigade napada boroviti greben, ali nije uspio. Mi potpomažemo. Teško je bilo gledati mitraljesca Bamburača kako mu ključa krv iz prsa.

Proleter i napadaju s druge strane. Na Velikoj kobili ponovo bjesni bitka. Sijeku mitraljezi, prašte bombe cijelu noć, a danju se sve nastavlja. Gore Vrbaš i Raduša. Nakon borbe prsa u prsa na Kobili, naše jedinice su prešle u gonjenje na cijelom frontu. Uz pomoć tenkova i topova povratili smo za jedan dan i noć sve položaje koje je neprijatelj krvavo osvajao dvanaest dana. Spašeni su naši ranjenici i bolesnici.

5. III — Izašli smo iznad Pidriša u šumu. Sunčamo se, tucamo vaške, brijemo se i spavamo. Avioni kruže, bombarduju selo, ali se ne uzrujavamo jer nas ne vide. U selu nema naroda. Našli smo hrane i tog dana se dobro najeli.

6. III — Napuštamo Pidriš u kome smo se četrnaest dana i noći borili, ginuli i mučili. Pravac kretanja se ne zna te mnogi misle da ćemo, možda, na Baniju.

Spuštamo se niz velike serpentine prema Prozoru, ali zaokrećemo lijevo do sela Duge. Snijega nema, ali je hladno. Ložimo vatre, peremo ruke i umivamo se na lijepom potoku. Već smo se zaželjeli tekuće vode. Na Pidrišu je bilo jedino snijega — da ga otopimo i pijemo; umivali se nijesmo.

Kruže avioni i bacaju zapaljive pločice na Prozor iz kojeg su naši ranjenici i bolesnici već evakuisani.

7. III — Šestog uvečer pokret prema Jablanici. Stižemo na rijeku Ramu i cestu. Rama šumi, brigada stoji na cesti i pjeva. Otkad već nijesmo pjevali.

Prođe luksuzni automobil. Začudismo se — zar i to imamo. U njemu se provezao drug Tito. »Zamisli, iznenadio nas je u mlinu«, reče sekretar brigadnog komiteta drug Žica. Idemo u Srbiju, imamo 14 tenkova i 16 topova, biće fino.

Srce hoće da pukne od radosti. Odmah o tome razgovaram s drugovima iz štaba. Vidjet ćemo dragu Srbiju iz koje su divni proleter i. Veselimo setom putu, jer u Srbiji ima više hrane, a narod je dobar. Kad već ratujemo, zašto da ne vidimo i druge krajeve, a ne samo svoje?

Ide kolona prostih redova putem niz Ramu. Stižemo do ušća Rame u Neretvu. Tu je i željeznička pruga. Odmah sam se sjetio brata Milana kako nam je pričao o ovoj pruzi kad je prije rata išao ovuda za Nevesinje, u vojsku. Kako mu je sada u njemačkom zarobljeništvu?

Zelena Neretva šumi i žuri se preko kamenja — da stigne u Mostar. Ogromne stijene nadvile se nad rijeku, prugu i cestu. Prirodne ljepote, ali im se nema tko diviti.

Slavko BOROJEVIĆ